

Eesti ajalookirjanduse aastapreemia 2006

■ 30. märtsil kuulutati Riigiarhiivis välja 2006. aasta Eesti ajalookirjanduse aastapreemia. Nüüd juba järjekorras kaheteistkümnendat aastapreemiat on ühiselt välja andnud Eesti peamised ajaloo uurimise, õpetamise ja populariseerimisega tegevad asutused, eesmärgiga edendada ühte aegu nii ajaloo uurimist kui ka avaldamist eesti keeles ja laiemalegi üldsusele loetaval moel. Kaheksa mäluasutuse vahel 19. mail 2005 sõlmitud koostöölepingu lisana sätestatud aastapreemia statuudi kohaselt on preemia mõeldud eestikeelsetele ajaloo-alastele originaalkäsitlustele.

Seekord esitati kandidaatidena varasematest aastatest rohkem teoseid – 12 raamatut –, mis on rõõmustav ja annab tunnistust hoogsast tempost eesti ajalookirjutuses. Ka raamatute taseme üle polnud ekspertkomisjonil, kuhu kuulusid Mait Kõiv (esimees), Indrek Jürjo ja Andres Kasekamp, põhjust kurta. Kuid teostega lähemal tutvumisel tuli tõdeda, et kandidaate esitanud asutused ei olnud aastapreemia statuuti piisavalt süvenenud, jättes seal nähtavasti tähelepanuta eesti keele ja originaalkäsitluse nõude. Nõuetele mittevastavuse tõttu ei tulnud mõnedki iseenestest väga hinnatavad teosed arvestatavate preemiakandidaatidena paraku kõne alla. Nii tuli ekspertkomisjonil lähemast vaatlusest kõrvale jätta Heiki Valgu koostatud teadusliku taseme ja sisu poolest muidu igati imponeeriv artiklikogumik “Etnos ja kultuur. Uurimusi Silvia Lauulu auks”, mis on valdavalt võõrkeelne. Tiit Rosenbergi ja Marju Lutsu koostatud konverentsikogumik “Tundmatu Friedrich Georg von Bunge”, mis heidab valgust selle teedrajava baltisaksa juristi ja medievisti elu ja tegevuse mitmetele vähetuntud ja seni läbiuurimata aspektidele, satub samuti vastuollu eestikeelsuse nõudega, sest oluline osa kogumiku artiklitest on võõrkeelsed. Päris originaalkäsitluse raamide alla ei mahu Ants Heina, Ivar Leimuse, Raimo Pullati ja Ants Viirese monumentaalne ja juba avalikkuse tunnustust ja tähelepanu pälvinud allikapublikatsioon “Johann Christoph Brotze. Estonica”. Selles trükitehniliselt kaunis teoses tehakse

ajaloohuvilisele lugejaskonnale esmakordselt laiemas ulatuses kättesaadavaks Brotze Eesti ala puudutav pildimaterjal, mis on varustatud pädeva ja süveneva kommentaariumiga.

Eeskätt laiemale lugejaskonnale on suunatud rikkalikult illustreeritud ja kokkuvõtlike selgitavate tekstidega varustatud “Eesti ajaloo atlas”, mille on koostanud Aivar Kriiska, Andres Tvauri, Anti Selart, Birgit Kibal, Andres Andresen ja Ago Pajur. Atlas, mis näitab Eesti ajalugu laialt üldajaloolisel taustal ja on õppevahendina kasutatav nii üldhariduslikes kui ka kõrgkoolides, kajastab oma sisult praeguse akadeemilise uurimistöö taset ja täidab meie ajalookirjanduses selles valdkonnas kaua aega valitsenud lünka.

Noort ajaloolaste põlvkonda esindasid ajaloopreemia konkursil Reigo Rosenthali “Loodearmee” ja Olev Liiviku “Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat 1945–1953”. Tegemist on mõnes mõttes vastandlike teostega. Rosenthali mahukas raamat vene valgekaartlaste Loodearmee paistab silma usina uurimistööga nii Riigiarhiivi arhivaalide kui ka ulatuslike trükitud allikate ja teaduskirjanduse baasil. Rosenthal toob teaduskäibesse rikkalikult uut faktograafilist materjali. Ei saa jätta ka rõhutamata, et Loodearmee kui Vabadussõja ühe olulise faktori põhjalik läbi- valgustamine on vajalik eeltöö kaasaegsetele nõuetele vastava Vabadussõja ajaloo kirjutamisel, mis seisab meie sõjaajaloolastel alles ees. Paraku muudab liigne detailirohkus teose kohati väsitavaks lektüüriks, vähemalt neile lugejatele, kes lahingutegevuse üksikasjade esituse kõrval sooviks näha ka üldise esiletoomist. Olev Liiviku välimuselt pretensioonitu teos, mis toetub samuti põhjalikule arhiivitööle, paistab seevastu silma just hea kompositsioonitunde, kompaktse esitusviisi ja seega ka mugava kasutatavuse poolest.

Väljapaistval tasemel on kaks Ajalooarhiivis ilmunud artiklikogumikku: Enn Küngi koostatud “Läänemere provintside arenguperspektiivid Rootsi suurriigis 16/17. sajandil. II” ja Tõnu Tannbergi koostatud “Vene aeg Eestis”. Küngi

Eesti ajalookirjanduse aastapremia kätteandmistseremoonia.

kogumik, mis jätkab varem alustatud Rootsi aja sarja, keskendub eelkõige mitmesugustele kultuuriloolistele aspektidele. Tõnu Tannbergi kogumiku ajaline ja temaatiline palett on tunduvalt laiem: see ulatub 16. sajandi keskpaigast kuni 20. sajandi alguseni; oma sisult hõlmavad artiklid nii poliitilist, õigus- ja kultuuriajalugu, agraar-, asustus- ja haldusajalugu. Mõlema kogumiku artiklid on ühtlaselt heal tasemel, nad toovad teaduskäibesse nii uut ainekku kui ka probleemipüstitusi ja üldistusi. Kuid paratamatult iseloomustab niisuguseid artiklikogumikke suur temaatiline kirevus, (mis pole üldse mõeldud etteheitekena), ekspertkomisjoni eelistused kaldusid seekord rohkem tervikkäsitluste poole.

Erki Russowi doktoriväitekirj "Importkeraamika Lääne-Eesti linnades 13.–17. sajandil" on autori poolt Lääne-Eesti linnades tehtud arheoloogiliste kaevamiste ulatuslik ja põhjalik kokkuvõttev käsitlus. Arheoloogiliste andmete põhjal, kus Saare-Lääne piiskopkonna väike-linnade (Haapsalu, Lihula ja Kuressaare) ees tõuseb importkeraamika rikkaliku leidumusega esile hansalinn Uus-Pärnu, saab teha mitmeid uusi järeldusi Lääne-Eesti linnade kaubanduslike sidemete, olme ja esemelise kultuuri arengu kohta. Raamat on hästi kirjutatud, toob konkreetsest andmestikust esile üldistava ja teeb arheoloogilise uurimistöö tulemused hõlpsalt kasutatavaks ka selle valdkonnaga vähem kokupuutunutele.

Mart Siilivase "Tartu arhitektuur 1830–1918. Historitsism ja juugend" paelub kauni kujunduse ja rikkalike illustratsioonidega. Teos tugineb ulatuslikule arhiivitööle, Tartu linnaehituse ja arhitektuuri arengut esitatakse pädevalt, jälgides samas põhjalikult linna sotsiaalarajaloolist tausta ja üleeuroopalisi arhitektuurilisi suundumusi ning arenguid. Siilivase registrite ja Tartu arhitektide lühibiograafiatega varustatud raamat on hõlpsasti kasutatav ka teatmeteoseana. Kahtlusi tekitasid aga ajastu tunnusooni kirjeldavad osad, eeskätt mahukad ülevaated Tartu linna ajaloost, mis ei sulandunud alati teose ülejäänud osadega piisavaks tervikuks ning kus leidis ka mitmeid sisulisi küsitavusi.

Võitja üle otsustamisel jäid sõelale kaks teost, mille ümber kulges ekspertkomisjoni pikem arutelu: Tiina Kala, Juhan Kreemi ja Anu Männi "Kümme keskaegset tallinlast" ning varalahkunud Rein Helme "Kindralfeldmarssal Barclay de Tolly". Tegemist on teatud mõttes küllalt erinevate teostega: "Keskaegsed tallinlased" järgivad oma sihiasetuses kaasaegse medievistika suundumusi, Helme "Barclay" seevastu on koostatud pigem traditsioonilise sõjaajaloo vaimus. Ekspertkomisjon ei soovinud arutelu käigus end kuidagi positsioneerida moodsa ajalookirjutuse eestvõitlejatena või "vanameelse" traditsioonilise ajalookirjutuse apologetidena, vaid püüdis keskenduda ainult teoste sisuliste väärtuste analüüsile.

“Kümnes keskaegses tallinlases” on autorid seadnud sihiks kirjeldada hiliskeskaegset Tallinna nn. kollektiivse biograafia vormis, valides välja kümme isikut, kes esindavad erinevaid elukutseid ja valdkondi. Tulemuseks on haarav ja uurimuslik, põhiliselt Linnaarhiivi materjalidele tuginev teos, mis pakub sissevaateid mitmetesse tolleaegse linnaelu valdkondadesse. Kuid tundub, et kollektiivse biograafia idee on koguteoses suudetud realiseerida vaid osaliselt. Õige mitme biograafia puhul saame seal kirjeldatava isiku kohta teada vaid paar pisi-fakti ning kogu “biograafia” muutub tegelikult mingi institutsiooni mõnikord vägagi empiirilise põhjalikkusega esitatud ajalooks. Muidugi on keskaegsete allikate nappuse juures põhjalike isikulugude kirjutamine üldse raske ülesanne, puudujääke ühe või teise konkreetse isiku tundmises tuleb paratamatult kompenseerida sellega, mis teada sama eluala muude esindajate kohta, ja ka institutsionaalse tausta avamine on hädavajalik, eriti kui raamat on kirjutatud ka laiemale ajaloo huvilisele lugejaskonnale. Küsimus on aga tasakaalus, mis mõnel puhul näib olevat kaldunud isikutelt liigselt ajaloolisele taustale. Küsimusi võib tekitada ka biograafiade representatiivsus: kümne esitatud tallinlase hulgas pole ühtegi eestlast ega naist, mõneti ülesindatud tundub olevat keskaegne vaimuelu ja kirikulugu ning alaesindatud hansakaubandus, mis ju ometi oli keskaegse Tallinna “kõrgaja” majanduslikuks aluseks.

Puudusi, näiteks kohatist teaduskirjandusele sobimatut panegüürlist tooni ning mõningaid eksimusi võib leida ka Rein Helme teosest. Näiteks tundus komisjonile kahtlane, kas 2. (14. juunil) Soomes Joroise kirikla juures toimunud lahing sai ikka toimuda tihedas lumetuisus (lk. 105). Kuid siin peame arvestama, et Helme ootamatu surm ei lasknud tal oma teost täielikult lõpule viia, kindlasti oleks ta seda teksti toimetamise käigus veel korrigeerinud ja täiustanud. Ka kaardid ja rikkalikud illustratsioonid on lisatud juba Entsüklopeediakirjastuse initsiatiivil, viimased osaliselt ka Rein Helme kogudest. Nagu juba öeldud, on Helme teos kirjutatud tavapärase sõjaajaloo laadis, keskendudes peamiselt lahingutegevuse kirjeldusele, ja püüdes esile tuua Barclay de Tolly osa igas konkreetsetes lahingus. Barclay kui eelkõige väejuhi biograafiat kirjeldades on selline rõhuasetus igati põhjendatud. Pealegi saab Helme teosest ülevaate väejuhi varasemast elukäigust ja ka tema tegevuse mitmetest muudest tahkudest. Lahingusteenide

üksikasjalikele kirjeldustele pakuvad vaheldust Barclay kaasaegsete väejuhtide psühholoogilised portreed. Teos on kompositsiooniliselt hästi üles ehitatud, selle kulminatsiooniks on suurepäraselt esitatud 1812. aasta sõjakäigu ja Borodino lahingu kirjeldus. Helme kummutab veenvalt toonastest vastuoludest tuleneva ja sõjaajalookirjanduses domineerima pääsenud seisukoha, mis kujutab Barclayd omamoodi süüdlasena Vene armee 1812. aasta suvises taganemises ja jätab kogu Napoleoni vastu saavutatud võidu au tema asemel ülemjuhatajaks määratud Mihhail Kutuzovile. Helme mitte ainult ei põhjenda taganemise strateegilist paratamatust – asjaolu, mis on sõjaajaloolaste enamusele varemgi selge olnud, vaid näitab Barclay otsustavat osa ka Borodino lahingus, mida ajalookirjanduses on varem valdavalt kujutatud Kutuzovi saavutusena. Rein Helme on kasutanud mitmete arhiivide materjale, tema Barclay biograafia vaieldamatu tugevus seisneb selles, et ta on suutnud sinna ühendada nii venekeelse kui ka baltisaksa historiograafia (millest ka väljapaistvatel vene ajaloolastel on reeglina vähe aimu) andmestiku, millega kaasneb veel prantsus- ja ingliskeelse Napoleoni sõdasid käsitleva kirjanduse hiilgav tundmine. See kõik teeb Rein Helme biograafiast “Kindralfeldmarssal Barclay de Tolly” väljapaistva teose, mis kallutas ekspertkomisjoni otsusele anda Rein Helmele postuumselt eesti ajalookirjanduse aastapreemia.

Indrek Jürjo
Andres Kasekamp
Mait Kõiv